SHARTNOMA KOSTINGI

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Ochilov Ixtiyor
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20347626

Annotatsiya. Mazkur maqolada shartnoma kostingi tizimining nazariy asoslari, amaliy qo‘llash mexanizmlari hamda korxonalarda xarajatlarni boshqarishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Ayniqsa, uzoq muddatli va individual buyurtmalar asosida amalga oshiriladigan qurilish, sanoat va xizmat ko‘rsatish faoliyatida shartnoma kostingining o‘rni ochib berilgan. Tadqiqot davomida xarajatlarni aniq obyektlar kesimida hisobga olish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, shartnoma asosida bajariladigan ishlar bo‘yicha tannarxni shakllantirishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy jihatdan asoslangan. Maqolada zamonaviy boshqaruv hisobi yondashuvlari asosida shartnoma kostingini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari taklif etilib, ushbu tizim korxonalarning iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashdagi muhim vositalardan biri ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: shartnoma kostingi, boshqaruv hisobi, tannarx hisobi, xarajatlar tahlili, buyurtma asosidagi ishlab chiqarish, moliyaviy natija, xarajatlarni boshqarish, kalkulyatsiya, iqtisodiy samaradorlik, korxona faoliyati, uzoq muddatli shartnomalar, resurslardan foydalanish.

Kirish. Shartnoma kostingi boshqaruv hisobining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u asosan individual buyurtmalar va uzoq muddatli loyihalar asosida faoliyat yurituvchi korxonalarda qo‘llaniladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlari tobora murakkablashib borayotgani sababli, xarajatlarni aniq obyektlar bo‘yicha hisobga olish va nazorat qilish zarurati kuchaymoqda. Ayniqsa, qurilish, injiniring, yirik ishlab chiqarish va maxsus xizmatlar sohalarida har bir shartnoma alohida iqtisodiy birlik sifatida qaraladi va uning daromadliligi hamda xarajatlari batafsil tahlil qilinadi.

Shartnoma kostingi tizimi orqali korxona har bir loyiha bo‘yicha sarflanayotgan resurslarni aniqlik bilan kuzatish, ularni rejalashtirilgan ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash hamda og‘ishlarni o‘z vaqtida aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa nafaqat moliyaviy intizomni ta’minlaydi, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ham muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, mazkur tizim xarajatlarni optimallashtirish, ortiqcha sarf-xarajatlarning oldini olish va korxona rentabelligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Biroq amaliyotda shartnoma kostingini to‘liq va aniq tatbiq etish bir qator murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Xususan, xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash, bilvosita xarajatlarni asosli hisoblash hamda uzoq muddatli loyihalarda o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarni inobatga olish dolzarb muammolar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ushbu tizimni takomillashtirish va zamonaviy boshqaruv hisobi yondashuvlari bilan integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada shartnoma kostingining nazariy asoslari va amaliy qo‘llanishi tahlil qilinib, uning korxona moliyaviy barqarorligi va samaradorligiga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etish va tizimni yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Shartnoma kostingi tizimi boshqaruv hisobining maxsus shakli sifatida individual buyurtmalar asosida amalga oshiriladigan ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida qo‘llaniladi.

Ushbu yondashuvning asosiy mohiyati har bir shartnomani alohida hisob obyekti sifatida ko‘rib chiqish va unga tegishli barcha xarajatlarni tizimli ravishda jamlashdan iboratdir. Zamonaviy korxonalarda faoliyatning murakkablashuvi, loyihalarning yiriklashuvi va resurslar oqimining ko‘payishi sharoitida an’anaviy umumlashtirilgan hisob tizimlari yetarli samara bermayapti. Shu nuqtai nazardan, shartnoma kostingi har bir loyiha rentabelligini aniq baholash va boshqaruv qarorlarini asosli qabul qilish uchun muhim axborot bazasini shakllantiradi.

Shartnoma kostingi tizimida xarajatlar odatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita xarajatlarga ajratiladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar aniq shartnomaga bevosita bog‘liq bo‘lib, materiallar, ish haqi va texnik resurslar sarfini o‘z ichiga oladi. Bilvosita xarajatlar esa umumiy ishlab chiqarish jarayoniga tegishli bo‘lib, ular maxsus taqsimlash usullari orqali shartnomalar o‘rtasida taqsimlanadi. Ushbu jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishi xarajatlarning aniq hisobini yuritish va moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, noto‘g‘ri taqsimlash natijasida ayrim shartnomalar sun’iy ravishda foydali yoki zararli ko‘rinishga kelib qolishi mumkin.

Amaliyotda shartnoma kostingini qo‘llash korxonalarga bir qator strategik afzalliklar yaratadi. Birinchidan, har bir loyiha bo‘yicha xarajatlar dinamikasini kuzatish imkoniyati yuzaga keladi, bu esa ortiqcha sarf-xarajatlarni erta bosqichda aniqlashga yordam beradi. Ikkinchidan, rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlar o‘rtasidagi og‘ishlarni tahlil qilish orqali boshqaruv samaradorligi oshadi. Uchinchidan, ushbu tizim asosida korxona kelgusi shartnomalar uchun aniqroq narx siyosatini ishlab chiqishi mumkin. Natijada, iqtisodiy noaniqliklar kamayadi va resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi.

Shu bilan birga, shartnoma kostingi tizimining amaliy tatbiqida bir qator muammolar ham mavjud. Eng asosiy muammolardan biri bilvosita xarajatlarni adolatli va ilmiy asosda taqsimlashdir. Ko‘p hollarda bu jarayon subyektiv yondashuvga asoslanib qoladi, bu esa natijalarning ishonchliligini pasaytiradi. Bundan tashqari, uzoq muddatli shartnomalarda narxlarning o‘zgarishi, inflyatsiya va resurslar qiymatining tebranishi xarajatlarni aniq prognoz qilishni qiyinlashtiradi. Shuningdek, ayrim korxonalarda hisob tizimining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi ma’lumotlarning kechikishiga va boshqaruv qarorlarining samarasiz bo‘lishiga olib keladi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun zamonaviy boshqaruv hisobi tamoyillarini keng joriy etish zarur. Xususan, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanish xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Bundan tashqari, faoliyatga asoslangan xarajatlar hisoblash (ABC) yondashuvi bilvosita xarajatlarni yanada aniqroq taqsimlashga yordam beradi. Bu esa shartnoma rentabelligini to‘g‘ri baholash va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilish xavfini kamaytiradi. Shu bilan birga, boshqaruv xodimlarining malakasini oshirish ham tizim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Umuman olganda, shartnoma kostingi korxonalarda moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va strategik boshqaruv qarorlarini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tizim nafaqat xarajatlarni nazorat qilish, balki korxona faoliyatining umumiy samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Biroq uning to‘liq samaradorligiga erishish uchun metodologik yondashuvlarni takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv tizimini izchil rivojlantirish talab etiladi. Shu asosda shartnoma kostingi korxonalarning raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim instrument sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa. Shartnoma kostingi tizimi zamonaviy boshqaruv hisobining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida korxonalarda individual loyihalar bo‘yicha xarajatlarni aniq hisoblash, nazorat qilish va tahlil etish imkonini beradi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu tizim to‘g‘ri tashkil etilganda korxona har bir shartnoma darajasida real rentabellikni baholash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va moliyaviy oqimlarni barqaror boshqarish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, amaliyotda bilvosita xarajatlarni taqsimlashdagi noaniqliklar, uzoq muddatli shartnomalarda iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishi hamda hisob tizimlarining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi kabi muammolar tizim samaradorligini cheklab qo‘yishi mumkin. Shuning uchun shartnoma kostingini yanada takomillashtirish zarurati mavjud bo‘lib, bu jarayon faqat texnik emas, balki boshqaruv yondashuvlarini ham chuqur qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Birinchi navbatda, korxonalarda xarajatlarni hisobga olish jarayonini raqamlashtirish va real vaqt rejimida ishlaydigan axborot tizimlarini joriy etish lozim, chunki bu ma’lumotlarning tezkorligi va aniqligini oshiradi. Ikkinchidan, bilvosita

xarajatlarni taqsimlashda an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, faoliyatga asoslangan xarajatlar hisoblash tizimini keng joriy etish maqsadga muvofiq, chunki bu har bir shartnomaga resurslar sarfini yanada adolatli va ilmiy asosda bog‘lash imkonini beradi. Uchinchidan, uzoq muddatli shartnomalarda narxlar o‘zgarishi va inflyatsion omillarni hisobga oluvchi moslashuvchan kalkulyatsiya mexanizmlarini ishlab chiqish zarur, bu esa prognoz xatoliklarini kamaytiradi va moliyaviy xavflarni pasaytiradi. To‘rtinchidan, korxona xodimlarining boshqaruv hisobi va xarajatlarni tahlil qilish bo‘yicha malakasini oshirish strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu tizimdan to‘g‘ri foydalanish darajasini sezilarli oshiradi. Shu asosda aytish mumkinki, shartnoma kostingi nafaqat hisob tizimi, balki boshqaruv qarorlarini qo‘llab-quvvatlovchi strategik instrumentdir va uning samarali ishlashi korxonaning raqobatbardoshligini bevosita belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xasanov, B. A., Xashimov, A. A., & Muxammedova, D. A. (2018). Boshqaruv hisobi: O‘quv qo‘llanma. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
2. Xasanov, B. A., & Xashimov, A. A. (2005). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.
3. Xasanov, B. A., & Xashimov, A. A. (2013). Boshqaruv hisobi: Xarajatlar hisobi va tannarx kalkulyatsiyasi. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU.
4. G‘aniyev, Z. U., Xasanov, B. A., & Muxammedova, D. A. (2018). Boshqaruv hisobi (kasb ta’limi yo‘nalishi uchun o‘quv qo‘llanma). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimi nashrlari.
5. Normatova, G. X. (2026). O‘zbekistonda korxonalarda strategik boshqaruv hisobi va xarajatlarni boshqarish samaradorligi. International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, 13(04), 25–29.
6. Ibragimov, A. K., & Quljanov, O. M. (2018). Boshqaruv hisobi va korxona xarajatlarini tahlil qilish. Toshkent: O‘quv-uslubiy nashr.